

Filozofia w Petersburgu

Filosofija w Sankt-Peterburgie (1703–2003). Sprawocno-enciklopedičeskoje izdanije, Sankt-Peterburgskoje filosofovskoje obščestwo 2003, 400 s. *Философия в Санкт-Петербурге (1703–2003). Справочно-энциклопедическое издание*, Санкт-Петербургское философское общество 2003, 400 с.

Jubileusz trzechsetlecia Petersburga zaowocował wieloma publikacjami. Jedną z nich jest przygotowana przez zespół autorów *Философия в Санкт-Петербурге (1703–2003)* [*Filosofija w Sankt-Peterburgie (1702–2003)*], wydana przez Petersburskie Towarzystwo Filozoficzne.

Autorzy stanęli tu przed problemem pokazania wielowiekowej historii filozofii w określonej formie wydawniczej, jaką jest publikacja jubileuszowa. Zdecydowali się na ujęcie materiału w formule zbliżonej do informatora, co sygnalizuje podtytuł *Справочно-энциклопедическое издание* [*Sprawocno-enciklopedičeskoje izdanije*]. Ta koncepcja sprawdziła się znakomicie. Dodatkowe atuty to barwny, przystępny język przekazu i pojemne przypisy. Wkładka ilustracyjna demonstruje portrety Piotra I i filozofów, a także widok budynku Uniwersytetu Petersburskiego po r. 1860, scenę z życia uniwersyteckiego naszkicowaną przez studenta w 1845 r. i reprodukcję obrazu A.P. Bogolubowa *Petersburg o zachodzie słońca*.

Filozofia w Petersburgu to spotkanie z intelektualistami (jakże ciekawe życiorysy, niejednokrotnie powikłane), z problemami naukowymi (nie tylko w zakresie filozofii, także z pól badawczych innych nauk), z wydarzeniami politycznymi, z procesami społecznymi. Kolorytu dodają wypisy z dzienników filozofów i ich znajomych, cytaty z dokumentów archiwalnych, prasy, fragmenty poezji. A zatem...

Rozdz. I. Pierwsze kroki [*Pierwyje szagi / Первые шаги*] zawiera dwa artykuły: – początki wykładania filozofii w Petersburgu w Akademii Nauk i w działającym przy niej Uniwersytecie (w instytucjach powołanych przez Piotra I w 1724 r.), a była to filozofia Ch. Wolffa. Autorzy artykułu sumiennie przedstawiają problemy tego Akademickiego Uniwersytetu o unikalnej koncepcji organizacyjnej w skali Europy, międzynarodową kadrę dydaktyczną, potencjał intelektualny społeczności studenckiej, zabiegi administracyjne ówczesnych władz nadzorujących uczelnię. Na rzecz uzyskania przez Uniwersytet samodzielności w 1747 r. usilne działania podejmował M.W. Łomonosow. Wykładanie metafizyki, logiki i etyki odbywało się „pod czujnym okiem kancelarii Uniwersytetu” wedle

- wymogów stawianych profesorom w statucie uczelni, „żeby nie uczyli niczego przeciwko wierze prawosławnej”. W miarę upływu czasu pojawiły się głosy krytyczne o racjonalizmie Wolffa (z otwartą krytyką metafizyki Wolffa wystąpił J.P. Kozielski, błyskotliwy myśliciel-encyklopedysta, uczeń Łomonosowa), dyskutowano o przedmiocie filozofii, dojrzewała koncepcja instytucjonalizacji filozofii w świeckich uczelniach Rosji. Pojawił się problem języka dla filozofii. Coraz większa grupa profesorów rezygnowała z łaciny, wykładając w języku rosyjskim. Tendencja ta była widoczna również w publikacjach filozoficznych. W konkluzji autorzy artykułu podkreślają epokowe osiągnięcia Akademii i Uniwersytetu na rzecz wypracowania nowoczesnej świeckiej filozofii rosyjskiej.
- filozofia na uniwersytecie w l. 1819–1850. Wydzielono tu trzy okresy:
 - 1819–1821 – czas ideologicznej presji na filozofię uniwersytecką na mocy manifestu podpisanego przez cara Aleksandra I w 1817 r. zawierającego cele reformy szkolnictwa w Rosji; m.in. podstawę nauczania mają stanowić wartości chrześcijańskie. Profesorowie zostali oskarżeni o popełnienie przestępstwa przeciwko państwu i religii ze skutkiem natychmiastowego zwolnienia z uczelni.
 - 1821–1835 – wyraźny spadek poziomu nauczania w uniwersytecie.
 - 1835–1850 – reorganizacja uniwersytetu – mają działać trzy fakultety: filozoficzny (z dwoma wydziałami – historyczno-filologicznym i fizyko-matematycznym), prawa oraz medycyny. Teologia pozostała poza tą strukturą. Profesorem filozofii mianowano A.A. Fischera, absolwenta Uniwersytetu Wiedeńskiego, prywatnego nauczyciela w rodzinach arystokratycznych. Wykładał psychologię, także logikę, metafizykę, filozofię moralności i historię systemów filozoficznych. Fischer dostosował się do wymogów władz. Rok 1848 przyniósł nową falę represji. Nie zatrudniano na uniwersytetach obcokrajowców. Specjalne zarządzenia wydano w sprawie uchronienia młodzieży przed wpływem rewolucyjnej Europy. W 1850 r. kurs filozofii był ograniczony do logiki i psychologii doświadczalnej, a realizowany w katedrze teologii. W 1852 r. oficjalnie zlikwidowany został fakultet filozoficzny, zaś jego dwa wydziały uzyskały status samodzielnych fakultetów.

Ten 15-stronicowy artykuł przedstawiający „smutny los rosyjskiej filozofii uniwersyteckiej” został opatrzony aż 110 przypisami!

Rozdz. II. Myśliciele Petersburga [*Мыслители Петербурга*] poświęcony jest tym myślicielom, których dokonania wywarły zasadniczy wpływ na rozwój nie tylko filozofii rosyjskiej, ale też na kształtowanie się nowoczesnego petersburskiego środowiska intelektualnego z entuzjazmem poznającego idee myśli zachodniej Europy. Artykuły prezentujące poszczególnych myślicieli zawierają: dokładny życiorys, przegląd dzieł, dokonania pozanaukowe,

opinie współczesnych danemu myślicielowi zwolenników i przeciwników, także w kontekście ówczesnej sytuacji politycznej, oraz komentarze i argumenty autora artykułu uzasadniające włączenie danej osoby do tego panteonu postępowych intelektualistów. Artykuły opatrzone są bogatymi przypisami uwzględniającymi też archiwalia, również glosy dotyczące ówczesnych wydarzeń politycznych, naukowych itp.

Prezentację rozpoczyna A.P. Kunicyn (1783–1840) – adiunkt-profesor nauk moralnych i politycznych, wykładał też logikę i filozofię prawa w nowo powołanym (1811) Imperatorskim Liceum w Carskim Siole, wychowawca i nauczyciel (wedle najnowszych ówczesnych metod pedagogicznych zapożyczonych z Zachodu) pokolenia dekabrystów. W latach 30. XIX w. słuchaczami jego wykładów prawa rzymskiego na Uniwersytecie Petersburskim byli przyszli, pierwsi w Rosji, prawodawcy państwowi. Ostatni artykuł tego rozdziału poświęcony jest N.I. Uljanowowi (1904–1985) – jednemu z ostatnich uczniów historyka S.F. Płatonowa (*Oczerki po istorii smuty*), wykładającemu historię Rosji na uczelniach leningradzkich w duchu swego mistrza do czasu konfliktu z historykami marksistowskimi. Za opublikowanie artykułu historycznego niezgodnego z partyjnymi wytycznymi został aresztowany w 1936 r. pod zarzutem „kontrewolucyjnej działalności, propagandy i przemycania antypartyjnych poglądów w druku” i skazany na pięć lat, które spędził na Sołowkach i w Norylsku. Po gehennie wojennej znalazł się (wraz z żoną) na Zachodzie i już nie wrócił do ZSRR. Poświęcił się działalności emigracyjnej i pracy naukowej, dopracowując swoje koncepcje w zakresie filozofii historii (szczególnie interesował go problem separatyzmu), wykładał m.in. na Harvardzie, Yale.

Nie mniej frapujące są portrety pozostałych myślicieli jak: N.N. Strachow (1828–1896), D.I. Mendelejew (1834–1907), M.I. Władisławlew (1840–1890), A.D. Gradowski (1841–1889), A.I. Wwiedenski (1856–1925), N.O. Łoski (1870–1965), W.I. Wiernadski (1863–1945), A.S. Łappo-Danilewski (1863–1919), A.A. Uchtomskij (1875–1942), S.I. Powarnin (1870–1952); wnieśli oni niepodważalny wkład w rozwój intelektualny Rosji.

W rozdz. III Wydarzenia, szkoły, kierunki [*Sobytijsja, szkoły, naprawljenijsja/Sobytijsia, školy, napravlenijsia*] omówiono:

- filozofię prawa, przewidzianą do nauczania na poziomie uniwersyteckim w dokumencie założycielskim akademii i uniwersytetu (1724). Systematyczne wykłady podjęto na początku XIX w. Kurs obejmował filozoficzne aspekty prawoznawstwa. Rozwój rosyjskiej myśli prawniczej został tu przedstawiony poprzez dzieła i dokonania wybitnych uczonych jak m.in. A.P. Kunicyn (1783–1840), K.A. Niewolin (1806–1855), P.G. Riedkin (1808–1891), N.M. Korkunow (1853–1904), L.I. Pietrażyckij (1867–1931).
- Piotrogradzką Wolfinę 1919–1924, czyli „Wolną filozoficzną asocjację” – to grupa intelektualistów, do której należeli profesorowie uniwersyteccy, także

z innych uczelni, pisarze, poeci (A. Błok). Tę grupę silnie dotknęło zlikwidowanie wydziału filozofii na Uniwersytecie przez władze komunistyczne, mimo to nadal odbywały się spotkania Wolfiny, „jednej z ostatnich oaz filozoficznej wolności”. Wolfina była ostro atakowana w ówczesnej prasie. Intelktualiści nie poddając się tym nastrojom, działali nadal, organizując wykłady z zakresu filozofii, kultury, historii sztuki, literatury, religioznawstwa, socjologii.

- czasopismo „Mysl” – ukazały się tylko trzy numery wydane przez Petersburskie Towarzystwo Filozoficzne w 1922 r., jednak ich zawartość jest niezwykle istotna dla rozwoju filozofii rosyjskiej, więc postanowiono wznowić wydawanie tego czasopisma. Pierwszy numer (ukazuje się jako rocznik) pojawił się w 1997 r.
- powołanie wydziału filozoficznego na Uniwersytecie Leningradzkim. W 1934 r. uchwałą CK WKPb powołano historyczne wydziały na uniwersytetach. W strukturze tych wydziałów działały katedry dialektycznego i historycznego materializmu. Wraz z następującymi przemianami w kraju zmieniał się też uniwersytet. Artykuł kończy retoryczne pytanie: „Jaka będzie filozofia XXI wieku, trzeciego tysiąclecia?...”.
- rozwój filozofii nauki w Leningradzie 1950–1960. Autor przedstawia filozofię nauki, zaczynając od pojęcia paradygmatu T. Kuhna. Przywołuje dorobek zachodnich filozofów, wskazując na zbieżności z dorobkiem uczonych radzieckich W.I. Swiderskiego i jego uczniów, W.A. Sztoffa, L.O. Reznikowa i innych. To jedyny artykuł przeglądowy bez przypisów.

Rozdz. IV. Bio-bibliograficzny informator [Biobibliograficzeskij sprawocznik / Биобиблиографический справочник] opracowany przez zespół autorów zawiera 178 biogramów nieżyjących filozofów petersburskich z okresu 1703–2003. Ponieważ w omawianej publikacji niestety nie zamieszczono ani jednego artykułu o filozofii ostatnich 30 lat, zatem uważna lektura informatora bio-bibliograficznego pozwala w pewnym stopniu zorientować się w problematyce filozoficznej tego okresu. Wyznacznikiem jest tu specjalizacja danego filozofa i jego prace. Przykładowo:

- etyka:

W.G. Beznosow (1946–1997), redaktor zbioru *Sens życia w rosyjskiej filozofii* (1994), autor *Czy mogę uwierzyć. F. Dostojewski i moralne poszukiwania w duchowej kulturze Rosji końca XIX i pocz. XX w.* (1997).
- logika:

I.N. Brodskij (1924–1994) interesował się logiką formalną, zamieszczał swe prace w wielu publikacjach zbiorowych takich jak *Współczesna logika: problemy historii, teorii i zastosowania w nauce* (cz. 1, 1990, cz. 2, 1994).
- ontologia i teoria poznania:

W.W. Łapickij (1938–2001), szczególne znaczenie w jego dorobku ma monografia *Struktura i funkcje podmiotu poznania* (1983), jak też *Nauka w systemie kultury* (1996).

- historia filozofii zagranicznej:

Ju.Ju. Dorochow (1959–1985), jeden z pierwszych filozofów rosyjskich zajmujących się problemami strukturalizmu, poststrukturalizmu i dekonstrukcji.

I.N. Sidorow (1944–2003) uprawiał filozofię amerykańską, wykładał na uniwersytecie w Oregonie, wydał m.in. *Ch. Peirce: stosunek do europejskiego dziedzictwa* (1998), ma także w swoim dorobku publikacje w zakresie filozofii kultury, logiki, metodologii nauki.

M.Ja. Korniejew (1926–2002) interesował się filozofią Azji i Afryki, wykładał na uniwersytetach w Mali i Gwinei; *Historia współczesnej filozofii zagranicznej: komparatystyczne ujęcie* (1998) – to praca zbiorowa pod jego redakcją.

- filozofia kultury:

A.W. Djemiczew (1957–2000), założyciel petersburskiej filozoficznej szkoły tanatologii, autor *Dyskursów śmierci* (1997).

- filozofia polityki:

A.K. Bjelych (1929–1994) wydał *Drogi formowania się bezklasowej struktury społeczeństwa* (1987), pod jego redakcją ukazała się publikacja zbiorowa *Walka ideologiczna i młodzież* (1987), zajmował się również naukowym komunizmem.

- filozofia religii:

M.I. Szachnowicz (1911–1992) przez ponad 40 lat wykładał na Uniwersytecie Leningradzkim historię powszechną religii i ateizmu; wśród wielu jego prac znajdują się *Mitologia pierwotna i filozofia. Prehistoria filozofii* (1971) i *Tajemnice boga. Globalne problemy współczesności i modernizacja idei boga* (1990).

- filozofia techniki:

Je.A. Szapowałow (1936–1999) swoje rozważania zawarł w publikacjach m.in. *Problemy filozoficzne działalności inżynierskiej* (1985) oraz *Filozofia techniki jako dyscyplina naukowa i nowa gałąź filozofii* (1993); zajmował się też materializmem historycznym.

Powyższy pobieżny przegląd pozwala wyrazić opinię, że środowisko filozoficzne Petersburga w ostatnich 30 latach zajmowało się różnorodnymi problemami kontynuowanymi zapewne obecnie przez uczniów wskazanych filozofów – wykładowców uniwersyteckich.

Wśród zebranych w niniejszym informatorze 178 osób – pięć z nich to kobiety (nieco ponad 3%). Nad czym pracowały? Oto w porządku chronologicznym wedle daty urodzenia:

M.W. Bezobrazowa (1857–1914) jedna z pierwszych badających historię rosyjskiej filozofii X–XVI w. Pracę doktorską napisaną w języku niemieckim *Materiały rękopiśmienne do historii filozofii Rosji* obroniła na uniwersytecie w Bernie (1891). Opublikowała m.in. *Krótki przegląd istotnych momentów historii filozofii* (1894).

Z.N. Mjeljeszczenko (1893–1975) zajmowała się historią filozofii niemieckiej. Wydała *Neokantyzm jako filozoficzna podstawa rewizjonizmu* (1960) oraz *Niemiec-*

ką filozofię XIX-pocz. XX w. w ideologicznej walce o narodową jedność Niemiec (1965).

Z.M. Protasenko (1920–1996) – dialektyka materialistyczna była głównym problemem jej licznych prac, wśród których jest też *Historyczno-filozoficzna koncepcja marksizmu-leninizmu* (1985).

I.P. Czujewa (1930–2000) interesowała się historią filozofii, szczególnie rosyjskiej; *Krytyka idei intuicjonizmu w Rosji* (1963) to jedna z jej ważniejszych publikacji.

A.N. Tipsina (1945–1998) pracowała nad myślą m.in. Jaspersa i Heideggera; jest autorką książki *Niemiecki egzystencjalizm i religia* (1990).

Ta nieduża książka, „skromna zbiorowa praca”, jak piszą we wstępie redaktorzy, zawierająca wszak materiał najistotniejszy dla tematu, a jednak jakże przebogaty, orientuje czytelnika w ogromie materiału, jakim zapewne zajmą się historycy, którzy przystąpią do naukowego opracowania tych zasobów. Wiele tu problemów jedynie zasygnalizowanych czy naszkicowanych, sugestii co do mechanizmów ograniczających bądź pobudzających rozwój filozofii świeckiej w konfrontacji z teologią. W ujęciu autorów to pulsująca emocjami historia filozoficznych sporów, meandrów dochodzenia do nowych interpretacji i teorii, inspirująca intelektualnie. Znakomita książka, po którą należy sięgnąć przed przystąpieniem do studiowania historii filozofii rosyjskiej, tym bardziej że wielu z przedstawionych tu intelektualistów nie ograniczało swej działalności tylko do Petersburga.

Irena Bednarz